

СОЛОНЫ

«Уч-Сүмер» бичик чыгарту ла республикан эл үредүликтин бадарга журналы

6/12

ЧИБИ

Соок жыбарлу аралда
Бир чиби журтаган.
Яны жылдын алдында
Школыска ол келген.

Солун-собур айылчы,
Биске дезе ол сүүнчи.
Төргө оны кычырдыс,
Кееркедип бис жазадыс.

Жажыл бүрлү будагына
Алтын жүстүктөр илилди.
Соокко тонгон кулагында
Мөнгүн сыргалар жалтырады.

Удабай ла жаан байрам —
Кожоң-комыт башталар.
Соок-Таадак келгежин,
Биске сыйлар берилер.

МЕЧИН

Эрте-эрте чактарда, јер-алтай бүдерде, энчиликтү көк айаста Мечин жылтыс јуртаптыр. Мечин жылтыс он эки карындаш болгон.

Јебрен өйлөрдөн бери Мечин жылтысты сооктын ээзи деп айдыжатан. Јас ла келзе Мечин жылтыс теҗеринен түжүп, јер-Алтайда јүретен.

Бир катап јайгыда Мечин изүркенип, тонмок сууга кирип, амырап јатты. Бу өйдө ат ла уй суугатка келген.

Уй сууда Мечинди көрөлө, айтты: «Э-э, бу сооктын ээзи — Мечин эмтир не. Бого ло балбара базак!

Ат айтты: «Акыр, Уй, мен сеге көрө бөкө, мен базайын!

«Менин туйгагым, сенийине көрө курч» — деп, Уй айдала, уйуктап јаткан Мечиннинг үстүне калып барды. Уй сооро калыганынан улам, Мечиннинг алты карындажы уйдын туйгактарын јара тебеле, теҗери јаар уча берген.

Онон ло бери Мечинде алты жылтыс арткан, уйдын туйгактары эки јара болып калды.

Сыгын ай једип ле келзе, теҗериде көстөри суркурашкан Мечин көрүнөт. Мечин канча ла кире јарык мызылдаар, ончо ло кире сооктор болор.

Ойгорчылардын айтканыла, Мечин јылда кыш соок, карлу ла шуурганду болор. Јай изү болор. Айдарда, Мечин јыл кату јылдардын бирүзи.

Койнонокко Эткен Сый

Удабай ла Жаңы жыл. Койнонок десе оорып калган. Эмди Жаңы жылдын байрамын да көрүп болбос. «Энемнин сөзүн угуп, кар жибеген болзом, эмди су-кадык болор эдим» — деп сананып, Койнонок жылу жуурканды эптеп жабынды. Анча-мынча болбой Койнонок уйуктай берди.

Бу өйдө кичинек Тийингеш агаш аразында жүргөн. Ол Койнонокты оору жаткан деп угала, онын айылына чибичек апарар күүндү. Же ончо ло чибилер жаан. Тийингеш ал-санаага түжүп, ыйлай берди.

— Не ыйлап турун, Тийингеш? — деп, агаштардын кийининен Соок-Таадак чыгып келди.

Тийингеш бойынын түбегин Соок-Таадакка куучындады.

— Ыйлаба, Тийингеш — деп, Соок-Таадак айдала, куулгазынду тайагыла ары-бери жагыды, сан-башка сөс айтты.

Кенетийин Тийингештин алдына жап-жараш ойындарла кееркедилген чибичек тура берди.

Тийингеш чибичекти жүктөйп, Койноноктын айылын көстөп базып ийди. Жолой Түлкүчек ле Айучак туштады. Олор Койноноктын айылына барарга база жөпсинди.

Койнонок нөкөрлөрүн ле жап-жараш чибичекти көрүп, сүрекей сүүнгөн.

Тумчугын соокко тонгырган
Кичинек түлкүчөк шыралайт.
Сүмелү энезин сүрүжип,
Ийнелү соокко калтырайт.

Карга изин артызып,
Түлкүчөк кетейт чычканды.
Канайып ла чырмайза,
Тудуп болбойт учканды.

Таня Аларушкина
(Экинур)

КАР ЈААЙТ

Кышкыда,
Кышкыда
Кар жаайт,
Кар жаайт Жолодо.
Кар жерде ле сенекте.

Бистин печке тырсылдайт,
Ыжы бийик быркырайт.
Чоокыр уйыс чеденде
Курсак сурап, ол мөөрөйт.

Ирина Туткушева
(Жоло)

ЈАНҢЫ ЈЫЛ

Кыпчак Эзен бийелеген,
Тодош Амыр коштонгон,
Төлөс Аржан кожондогон,
Көбөк Каруш жөмөшкөн.

Јакшынак, тапту ойнодыс,
Јаңы жылды уткудыс.
Анаң јакшы јыл болор,
Ойын-сүүнчи көп болор!

Айтана Акулова
(Мөндүр-Соккон)

Бүгүн соок тышкары.
Кей чаңкыр ла ару.
Кырдаң јыңгылап ойноорго
Меге кандый макалу!

Рада Санаа
(Кара-Кујур)

ЈАНЫ КЫЧЫРЫШ

Аяна ончо букваларды билер, је јангыс ла кычыры жы коомой. Онын да учун үредүчи Аянанын эјези, Сырганы, сыйнына болушсын деп сураган. Эмди уруктордын кийнинен Сырга Аянаны кычырарга үредип турганы бу.

— Аяна, сен эки букваны јаба кычырарга албаданзан — деп, Сырга сыйнына жартайт.

— Је, кожо кычырарга турбай — Аяна арга јокто айдат.

— Бу не деп бичилген сөс?

— Билбезим.

— Бу кандый буква?

— А! — деп, Аяна тынгыда айтты.

— Јакшы, јакшы — деп, Сырга сыйнын мактайт. — Бу кандый буква?

— У!

— Јаба кычырзан кандый сөс болор?

Аянанын оозы кыймыктап ла турар, уни чыкпас.

— Билбей јадым!

— Је, эки букваны кожо кычырзан!

— Кожо бо? Јок, кожо кычырылбай јат.

— Сананзан.

— Сананып јадым.

Сырга чек арга јокто, сыйнын мынайда үредип баштады:

— Аяна, сен агаш аразына барала, азарын. Ол тушта канайда кыйгырар эдин?

— Билбезим.

— Бу не буква — деп, Сырга ойто ло баштады.

— А.

— Чын. Бу не буква?

— У.

— Бот, эмди јаба кычырзан, сыйным.

— Билбезим деп канчага айдар.

— Сен агаш аразында жүреле аскаң. Сени улус тапсын деп канайда кыйгырар керек — деп, Сырга ачынып айтты.

Аяна ойто ло билбезим деп каруу берди.

— Же «АУ» — деп, кыйгырарың не! Эмди мени ээчий «АУ» деп айтсаң!

— Лок, эже. Мен агаш аразында аскаң соңында «Э-эй, эне-эм!» деп кыйгырарым.

— Кайда сениң энең мында? — Сырга ачынала эки колын бош салды.

Аяна жүгүрип барала, эжикти ачып, кыйгырды:

— Эй, эн-эм!

— Не болды, балам? — деп, энезинин үни тышкары угулды.

Аяна кайра бурулып, букварьга колыла улап, айтты:

— Көрдин бе, эже, агаш аразына ассаң «АУ, АУ» деп эмес, а «Э-эй, Эн-ем!» — деп кыйгырар керек.

Анайып Аяна эки букваны жаба кычырган.

БОДООРЫНЫН УРОГЫ

Бир колдо беш сабар,
Эки колдо он.
Эркин ле Мергенде
Канча сабар,
Сен санан!?

$$1 + 1 =$$

КАНЧА БАЛА?

Аттары «А» буквадан
Класста бистин үч бала.
Төрт ле бешке үренет
Жергелей ле Сурлама.
Чечек бистин санитар,
Эркелей — класстын башчызы,
База бисте бар кысчактар-игистер.

Акам, сыйным, мен —
Ортобыс бистин эки жаштан.
Меге эмди алты жаш,
Олор экүге канча жаш?

Сүүйдим мен бодоорго:
Катаптап ла кожорго,
Үлеп ле айрыырга —
Ончозын чын эдерге.

ТҮЛКҮ ЛЕ КҮРТҮК

Мирон МУНДУС-ЭДОКОВ

Күртүк агашта отурды. Мантап барааткан түлкү токтой түжеле айтты:

— Күртүк, најым, эзен! Сенин жараш үнингди угала, сеге айылдап келдим.

— Куучынынды угарга эптү ле эмтир — деп, күртүк каруу жандырды.

Түлкү куйругыла булгап, үскер болып төгүндөніп, айтты:

— Не деп айттын? Угулбайт. Бери түшсен, жакшы куучында жарыс.

— Жерге түжерге аланзып турум. Бистий немелерге жерле базарга да коркымчылу — деп, күртүк унчукты.

— Меннен не коркыйтан. Мен эн ле јобош ан — деп, түлкү мекеленди.

— Кайдан көрөр, сеннен де коркыбаза, јаман сагышту андар көп эмей — деп, күртүк отурган будагынан бек тудунып алды.

— Сен, најым, јаңы чыккан јакаруны уккан ба? Јер-үстүнде ончо андар бой-бойын тудуп јиир јан јоголгон — деп, түлкүнинг чилекейи шуурап турды.

— Јакшы јакару эмтир — деп, күртүк сүүңген болып айтты. — Ол анда кандый ийттер базат. Эски јан болзо, сеге, најым, чеберленер керек. Је сен олордон коркыбас болбойын.

«Ийттер» деген сөсти угала, түлкү качарга јазанды.

— Ийттерге бүдүш јок, јакаруны кычырбаган болор — деп, түлкү айдала, аркада јылыып калды.

КҮЧҮГЕШ КАРУ

АЛЕКСАНДР МАТИН

СОЛОНЬ

Күчүгөш Каруга үрерде,
Кару кенетийин ыйлады.
Кару ыйлап ийерде,
Күчүгөш качып мантады.

Кемизи кемди коркыткан,
Кемизи кемнен качкан?
Карууны кемнен сураар?
Кару туку кача тирада.

Солоньнын үстиле
Мен кече жүгүргөм.
Өндү, өндү жолдорун
Колдорумла сыймагам.

Бүтпей турган болзогор,
Түш жериме барактар.
Жүзүн өндү жолдорло
Кожо сүйүп базактар.

УРЧЫЛАР

Эки чычкан уурданган,
Чакпыга учураган.
Эмди озор таныкту —
Эки чолтык куйрукту.

СУРАЙА САРТАКОВА

МЕН БОЛУШ

Күнүн сайын жаанайдым,
Күндөр тоолоп биледим.
Керек десе бичиктен
Букваларды танийдым.

КӨБҮК

«Мен жараш» — деп,
Самынга
Көбүк көөрөп,
мактанган.
Учуп чыгып,
салкынга
Урдүреле, жарылган.

Эртен тура ойгонып,
Энеме мен болужадым.
Эки огош сыйнымнын
Өдүктөрүн кийдиредим.

Өдүктөрдүн бууларын
Өрүп, жазып буулайдым.
Керек десе тайдам да
Лүк арайдан чечип жат.

ТОМЫРТКА

Коркышту калжу бай журтаган. Ол байда бир жалчы болгон. Жалчы байдын ончо жакылтаарын ак-чек бүдүрүп, түни-түжи амыры жок иштеген. Же мыны да бай аска бодоп, жалчызын сабап туратан. Учы-учында жалчы качар деп шүүди. Карануй түнди сакып, жалчы бойынын жайымын бедиреп басып ийди.

Эртезинде, күн чыгып ла келерде, жалчы атту кижини көрүп ийди. Ол бай болгон. Жалчы коркыганына качып жүгүрдү. Бай ок-жаазын кодоруп, жалчынын эки будын үзе атты. Шыркалуу жалчыга бай жууктап, камчызыла согорго ло жадарда, жалчы томыртка болуп кубулала, ак-айаска учуп чыкты. Коркып-чочып калган томыртка та канча күн учкан, бойы да билбес. Аштап-суузап турганы коркыш. Арга жокто агашка отуруп, тумчугыла оны токулдада берди. Кенетийин курттын бажы көрүнип келди. Томыртка оны жип ийди.

Анан ла бери томыртка агашты токулдадып, мынайда айдар болды: «Торко тонор кийигер, тойго капшай келигер! Байдын уулы кижин алган, слерди база алдырган».

Курттар сүүнгенине баштарын чыгырып ла келзе, томыртка оларды жип ийет.

ЭЈЕЛҮ-СЫЙЫНДУ ТӨРТ КЫЗЫЧАК

Таштан ЈАДАГА

Көк-Тенери ле Јер-Эне деп эки карганак журтаган Азыраган олардын төрт кызы сүр-јараш кеберлү, эрке јымжак Кыш, Јас, Јай ла Күс деп аттарлу болгон. Угын улалтар уул јок болгонына Көк-Тенери санааркап та јүрген болзо, је ол керегинде курсак-тамак аска абакайы, Јер-Энеге де, төрт кызына да качан да айтпаган. Ол кыстарын бастыра јүрегиле сүүп, олар кандый-бий јастыра эдип ийгенде, јалакай үниле түзедип салатан. Јер-Эне де кыстарыла оморкоп, оларды айыл ичинде ончо иштерди бүдүрерине үреткен.

Балдар кичинекте кандый эди: нак ла ойногыла турала, болбос ло шылтактан улам ачыныжар. Је чыдаган сайын кысчактардын кылык-јангы кубулып, бой бойларыла јаантайын ла керишкен-согушкан турар. Анчада ла Кыш соок чырайын тартынган јүрер. Ан кийимнен өскө кийим де кийбес болды. Јастын кылыгы јаан эјезине көрө јымжак та болзо, је кичинек ле ачынза ыйлаар ла ыйлаар. Јай ачынып та, ойноп то билетен. Кыстардын энг кичинеги — Күс. Ол көп эрмек-куучын да айтпас, јаантайын ла иштенип јүрер. Онын да учун каргандардын энг ле кару кызы болгон.

Көк-Тенери үч кызы кылыктарыла јарашпай турган учун, оларды айыл-јуртту эдерге, Алтайдын ончо талаларына угузу ијди.

Көп тө ой өтпөди, тажурлары койтылдап, тизеленген кудалар Көк-Тенеринин ле Јер-Эненин эжигинде толо болды.

Көк-Тенери кудаларга удура чыгып, айтты:

— Азыраган балдарымды мактаар учурым јок то болзо, је олар меге кажызы ла кару, кажызы ла јараш ла керсү. Онын учун кыстарымды энг талдама эрлерге беретен турум. Энг ле күчтүге јаан кызымды — Кышты энг ле эпчил тилдүге — Јасты, чыйрак буттуга — Јайды берерим. Күс кызым бисле кожо артар күүндү. Ол база чын. Каргандар јангыскан не болор.

Бу сөстөрдү уккан кудалар күчтүлөрдү бедиреп, чечен тилдүлөрдү ле чыйрактарды јуугылап, маргаанды баштап ийди. Канча күнге улалган маргаандарда күчтүлөр бүдүн кайалар көдүрип, чыйрактар телекейди эки эбирип, чечен тилдүлөр бой-бойлорын сөгүшти. Эң күчтү болып Тош-Кааннын уулы Мөндүр, чыйрактардын маргаанын Салкын-Кааннын уулы Куйун, чечен тилдүлөрдүн маргаанын Тонмок-Суунун уулы Аржан алды.

Кудалар атанар алдында Көк-Тенери ле Јер-Эне балдарынын јолун алкап, ээчиде мынайда айдышты:

— Төрөгөн болгон кудалар, күйү болгон слер, эрлер, уч бажында айдарга турганыс мындый: калганчы өйлөрдө кыстарым бой-бойлоры ортодо јаантайын ла ачыныжып туратан. Онын учун айылдап келзегер, бир уунда келбегер. Озо ло јаан кызым Кыш, ээчиде Јас, онын кийнинен Јай келип турзын.

Ада-энезинин алкыжын угун, кыстар ла күйүлөр атана берди. Көк-Тенеринин ле Јер-Эненин айтканыла, озор јылдын ла айылдап келет. Озо ло баштап ак тонын јабынган, ак куйунун шууладып Кыш келет. Ээчиде торко тоны элбендеп, Јас келет.

Каргандар, анчада ла, Јай кызынын айылдап келерин энчикпей сакыйт. Ол бойыла кожо күннин чоґын, јараш-јараш үндөрлү куштар экет.

Күс дезе ада-энезинин јанында. Је качан эје-јестелери келгенде, Күс ологро јолугарга күйнзебей, јажынып калат.

БИЛЕРИН БЕ?

Балдар, Айболит ан-куштын тилин ондоп, оларды кандый ла оорунан эмдеп салатаны санаагарга кирет пе? Је ол чөрчөк. Јүрүмде јерлик андарга бойын-бойы эмдеерге келижет. Шимпанзе деп кижикийиктер оорыган соңында, бу ла бистин кункузукка туней, асилаа деп олөннин јалбырактарын тuzаланат.

База бир солун. Шимпанзе ол олөнди чайнабай, оны тегерийте болчоктоп, бүдүнге ажырып ийет.

Камчатка облазынын тундук јаказында сүрекеј јаан, буурыл айулар туштайт. Айу төрт тамажына турганда, бийиги бүдүн јарым метр, бескези бир тонна 500 килограмм. Јербойынын анчылары бу айуны иркуйема деп адагылайт.

Јөргөмөштин уйазы бир канча муң учуктардан түүлген. Кажы ла учук сүрекеј јенил, је ол темирдең бек болгоны јарталды. Кажы ла учук темирдең 5-10 катапка бек. Америкада Флорида штаттын ученыйлары јөргөмөштөрдизырап, олардын учуктарын алар амадуу. Соңында бу учуктардан ок өтпөс бек кийимдер көктөлөр.

Кышкы Табыш Жүлө

1. Көрүнбейт, тугулбайт,
 Же табыжы угулат.

(нчжвж)

2. Төрт баатыр күрежет,
 Бирүзи де женип болбойт.

(Кыш, Јас, Јаң, Күс)

3. Соок түшсө — када берер,
 Јылу келзе — ага берер.

(Ауу)

4. Барза, барза — арыбас,
 Талкан берзе — јибес.

(арнрн)

К-Таадак чибиге једер бе?

Балдар, келер јылда агаштан
 өдүлгөн Чертимек ле кулурдан
 бүткөн Кертимек слерге ойто ло
 ойылган келер.

А быјыл Чертимек ле Керти-
 мек слерге јажытту уткууд ијет.

13	14	24	22
13	22	12	12
14	9	11	14
12	21	14	23

Кертимек ле Чертимектин уткуулы.

	1	2	3	4
1	Б	Л	Ј	А
2	Д	Ы	Р	Н

Уткуудды кычыратан јүлкүүр

Баазы 2 манат

1№ — 1992

СОЛОНЫ № 1

Журукчы В. Тебеков
Редакторлоры: К. Телуков, Э. Шумаров.

«Солонгынын» сурузы: 659700, Горно-Алтайск, Горно-Алтайск ором, 36. Туулу Алтайдын «Уч-Сүмер» бичик чыгартузы. Телефондоры: 52-94, 52-97.

Кееркемел редакторы В. И. Ортонолова
Техникалык редакторы Е. К. Манышева

Сдано в набор 03.12.91. Подписано в печать 13.02.92. Формат 60×84¹/₈. Бумага офс. ки.-журнальная. Гарнитура балтика. Печать офсетная. Усл. п. л. 1,86. Уч-изд. 2,79. Тираж 5000 экз. Заказ 4302. Цена 2 руб.

Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

